

GRZEOGRZ PODRUCZNY

NOWOŻYTNA REDUTA Z OKOLIC ŚWIECKA

ABSTRAKT

W 2013 roku odnaleziono w okolicach przejścia granicznego w Świecku relikw fortifikacji polowych – czworoboczną redutę. Powstanie tego obiektu związane jest z jednym z konfliktów zbrojnych okresu nowożytnego – wojną trzydziestoletnią, II i III wojną północną, wojną siedmioletnią bądź też z okresem wojen napoleońskich.

SŁOWA KLUCZOWE

reduta, fortyfikacje polowe, wojny napoleońskie, wojna siedmioletnia, wojna trzydziestoletnia

ABSTRACT

In 2013 in the area of border crossing in Świecko a relict of field fortifications – quadrilateral redoubt was discovered. Its erection is probably connected with one of the modern period conflicts – Thirty Years' War, IInd and IIIrd North War, Seven Years' War or the period of Napoleonic Wars.

KEY WORDS

redoubt, field fortifications, Napoleonic Wars, Seven Years' War, Thirty Years' War

W 2013 roku, w trakcie poszukiwań relikw fortifikacji polowych związanych z rosyjskim obozem warownym z czasów bitwy pod Kunowicami (12.08.1759), odnaleziono dobrze zachowany obiekt obronny – czworoboczną redutę. Obiekt zlokalizowany jest w lesie, około 500 m na północny wschód od zabudowań terminalu dawnego przejścia granicznego w Świecku, pomiędzy drogą krajową nr 29, autostradą A2, linią kolejową Rzepin – Frankfurt nad Odrą i drogą polną ze Słubic do Świecka.

Dzieło to ma narys zbliżony do kwadratu, o boku około 68 m. Ma czytelnie zachowane wały poprzedzone rowem. Obecna głębokość rowu wynosi około 0,5 m, różnica między dnem rowu a szczytem wału wynosi

od 1 do około 2 m, wysokość wału względem wnętrza reduty około 0,5-1 m. Rów ma przekrój zbliżony do litery V. Wał ma jednolity profil, nie da się wyróżnić charakterystycznych dla architektury obronnej elementów takich jak ława strzelecka, przedpiersie, itd. Jedynie w narożnikach czytelne są czworoboczne platformy artyleryjskie. Wnętrze reduty ma około 47 arów powierzchni. Od północnego-zachodu znajduje się przerwa w ciągłości wału, prawdopodobnie pozostałość po wjeździe na teren reduty.

W okolicy reduty znajdują się również inne ślady po militarnej przeszłości, głównie z czasów II wojny światowej. Około 50 m od wschodniego narożnika reduty przebiega rów strzelecki z 1945 roku, kolejne trzy ich



RVC. 1. Reduta w Świecku. Wschodnie naroże (fot. G. Podruczny)

FIG. 1. Redoubt in Świecko. Eastern corner (photo by G. Podruczny)



RVC. 2. Reduta w Świecku. Południowe naroże (fot. G. Podruczny)

FIG. 2. Redoubt in Świecko. Southern corner (photo by G. Podruczny)



RVC. 3. Reduta w Świecku. Relikt wału i fosy, widok od południowego zachodu (fot. G. Podruczny)

FIG. 3. Redoubt in Świecko. Relic of rampart and moat, view from the south west (photo by G. Podruczny)

ciągi biegną na zachód od reduty (odległe o 150, 350 i 600 m). Liczne są również pozostałości bombardowań i ostrzału artyleryjskiego – jeden z lejów zlokalizowany jest wewnątrz reduty. Zauważalne są również relikty starsze – około 500 m na północny wschód znajduje się betonowy schron obserwacyjny z okresu I wojny światowej, związany z dawnym frankfurckim lotniskiem wojskowym (Schneider 1995, 18), zaś 700 m na północ od reduty zlokalizowane są pozostałości po zasiekach z okresu bitwy pod Kunowicami.

Zachowane formy terenowe w rejonie opisywanego obiektu świadczą o bogatej historii wojskowej tych okolic. Dlatego też, o ile na podstawie kształtu obiektu jego identyfikacja jako nowożytnego dzieła fortyfikacji polowej w formie reduty jest łatwa, o tyle trudnym, a właściwie w chwili obecnej niemożliwym do rozwiązania problemem jest ustalenie czasu jej powstania. Obiekty o narysie czworobocznej reduty były bowiem najbardziej popularnym typem dzieł obronnych, chętnie stosowanym od XVI aż po XIX wiek, czyli w okresie, w którym używano czarnoprochowej, odprzodowo ładowanej, gładkolufowej broni palnej. Jako że opisywany obiekt jest ewidentnie przykładem fortyfikacji polowej, należy go więc wiązać z któryś z nowożytnych konfliktów zbrojnych, które toczyły się na tym terenie. Chronologicznie były to wojna trzydziestoletnia (1618-48), II wojna północna (1655-60), III albo wielka wojna północna (1700-1720), wojna siedmioletnia (1757-1763) oraz wojny napoleońskie, a zwłaszcza wojna francusko-pruska (1806-1807) i tzw. wojna wyzwolenicza (1813).

W tym kontekście najbardziej prawdopodobne wydawać by się mogło powiązanie opisywanego obiektu z wojną siedmioletnią, a konkretnie z bitwą pod Kunowicami. Konstatacja ta byłaby tym bardziej uzasadniona, że przed wspomnianą bitwą wojska rosyjsko-austriackie wzniosły rozległy zespół fortyfikacji polowych, ciągnących się od Kunowic aż po okolice opisywanej reduty (Podruczny 2010, 73-93; Wrzosek 2010, 95-110; Podruczny, Wrzosek 2013, 65-80). Co więcej, przed południowo-zachodni skraj umocnień obozu warownego wysunięta była właśnie czworoboczna reduta. Niestety, dokładna analiza źródeł kartograficznych każe wykluczyć powiązanie opisywanego obiektu tak z bitwą kunowicką, jak w ogóle z wojną siedmioletnią. Wspomniana reduta wzniesiona w czasie bitwy kunowickiej zlokalizowana była bowiem na wzgórzu blisko owczarni (*Grund Schäferei*), za którą należy identyfikować zabudowania leżące obecnie w obrębie geodezyjnym Świecko, w pobliżu tunelu kolejowego, czyli około 1200 m na północ od opisywanego, zachowanego do dnia dzisiejszego obiektu obronnego. Taką lokalizację potwierdzają wszystkie znane autorowi plany bitwy –

zarówno pruskie¹, jak i rosyjskie (Богуславский 1892, 221-223) oraz austriackie². Szczególnie ważnym jest plan *Accurate Situations Carte von der Gegend um und bey Franckfurth an der Oder...*, bowiem oprócz wspomnianej lokalizacji koło owczarni, plan ten umiejscawia redutę w przestrzeni między wałem głównym obozu warownego a ciągiem zasieków na południe od niego. Relikty zasieków zachowały się do dnia dzisiejszego w formie terenowej (płaski wał poprzedzony płytką fosą) i zostały przebadane archeologicznie w 2010 roku (Podruczny, Wrzosek 2013, 78-79). Tymczasem opisywany obiekt znajduje się na dalekim przedpolu tej linii obronnej, około 700 m na południe od niej. Należy więc jednoznacznie stwierdzić, że nie można go uznać za tożsamego z redutą związaną z obozem warownym armii rosyjsko-austriackiej z okresu bitwy pod Kunowicami. Kartografia archiwalna każe w ogóle wykluczyć powiązanie tego obiektu z okresem wojny siedmioletniej. Przechowywany w berlińskiej Staatsbibliothek plan pod sygnaturą N 4580, będący swoistą inwentaryzacją wszystkich fortyfikacji polowych powstałych w czasie wojny siedmioletniej wzdłuż Odry na odcinku między Uradem a Gozdowicami³, rejestruje jedynie obiekty powstałe w czasie bitwy pod Kunowicami.

Mało prawdopodobne jest, aby opisywana reduta miała związek z innym konfliktem XVIII-wiecznym, tj. III albo Wielką Wojną Północną, bowiem brak jest jakichkolwiek wzmianek o fortyfikowaniu Frankfurtu w tym okresie. Nie można jednak tego całkowicie wykluczyć, ponieważ w pobliżu Frankfurtu prace przy budowie fortyfikacji w czasie tej wojny trwały – prowadzono je przy budowie nowej twierdzy w Szydłowie. W tej ostatniej lokalizacji, zanim budowano twierdzę powstało umocnione przedmoście broniące mostu na Odrze (Podruczny 2011, 11-12). Nie można całkowicie wykluczyć, że podobne prace zabezpieczające przeprawę na Odrze miały miejsce również w pobliżu Świecka i skutkowały budową wspomnianej reduty, jednak jest to mało prawdopodobne.

1 Największy do tej pory przebadany zasób kartografii związanej z bitwą kunowicką znajduje się w Berlińskiej Staatsbibliothek pod sygnaturami Db 1.18 1292 a-y. Olbrzymia większość z planów bitwy tam przechowywanych została wykonana przez kartografów pruskich, jednak jeden z nich, o czym świadczy opis, jest kopią rękopiśmiennego planu rosyjskiego.

2 Jedyne plan austriacki, który udało się do tej pory zarejestrować, pochodzi z archiwum marszałka Laudona i przechowywany jest w zamku Kunin w Czechach. Plan został udostępniony autorowi dzięki uprzejmości zarządcy zamku, pana Jaroslava Zezulicka.

3 Oprócz fortyfikacji obozu pod Kunowicami rejestruje również umocnienia pod Lossow, Fincken Herd, Mühlrose i pod Kostrzynem, a także wszystkie powstałe w czasie wojny przeprawy przez Odrę – pod Frankfurtem, Górzycą i Gozdowicami.

Kolejnym wydarzeniem wojennym, z którym można powiązać opisywaną redutę jest II wojna północna, zwana w dziejach Polski potopem szwedzkim. W trakcie tego konfliktu nie toczyły się w okolicach Frankfurtu nad Odrą żadne walki, jednak doznały one znacznych zniszczeń w czasie najazdu Stefana Czarnieckiego w 1657 roku. W wyniku tej wojny nastąpiło ponowne zainteresowanie fortyfikacjami Frankfurtu, choć polegające głównie na renowacji otaczających miasto wałów i szańca mostowego. Zarejestrować można jednak również zainteresowanie okolicznymi terenami, bowiem w 1655 roku dokonano wizytacji wzgórz otaczających Frankfurt pod kątem ich przydatności do obrony miasta. Nic jednak nie wiadomo o ich ewentualnym fortyfikowaniu (Spieker 1853, 235-236).

Bardziej prawdopodobne jest powstanie opisywanej reduty w okresie wojny trzydziestoletniej. Ten długi konflikt zbrojny obfitował bowiem w liczne wydarzenia, które mogły skutkować wzniesieniem tego szańca. Nowa Marchia, podobnie zresztą jak sąsiednia Marchia Elektorska, była świadkiem licznych przemarszów armii szwedzkiej, cesarskiej czy też brandenburskiej. Przez okolice Frankfurtu nad Odrą armie przechodziły wielokrotnie – po raz pierwszy w 1626 roku, kiedy to w pobliżu miasta przemaszerowała protestancka armia pod dowództwem Ernsta von Mansfelda. Rok później przejście przez Odrę we Frankfurcie było obsadzone przez wojska cesarskie, jednak najprawdopodobniej chodziło wyłącznie o miasto i tamtejszy most, a nie okoliczne brody. W tym samym roku dwukrotnie przechodziła Odrę we Frankfurcie główna armia cesarska pod dowództwem Wallensteina. Część dowodzonych przez niego żołnierzy zimowało po zakończeniu walk w 1627 roku we Frankfurcie. Wojska tego dowódcy przechodziły przez Frankfurt też w 1628 roku. W 1630 roku miało miejsce oblężenie Frankfurtu, w wyniku którego wojska szwedzkie zdobyły miasto. W 1633 wokół Frankfurtu krążyły wojska cesarskie i w końcu je zajęły po to tylko, aby stracić to miasto w wyniku kolejnego oblężenia w 1634 roku. Szwedzi miasto opuścili, a w 1639 roku ponownie je zajęli. W 1644 roku przez okolicę Frankfurtu przemaszerowały wojska cesarskie ciągnące w stronę Pomorza. Załoga szwedzka ostatecznie opuściła to miasto w 1644 roku (Schwartz 1899, 44, 72, 79-80, 89; 1902, 27, 39, 97, 133, 138). Wprawdzie główna przeprawa na Odrze w czasie wspomnianych przemarszów odbywała się przez most frankfurcki, jednak zapewne wojska korzystały również z brodu w pomiędzy Świeckiem a południowymi przedmieściami Frankfurtu, podobnie jak to miało miejsce w czasie wojny siedmioletniej. Wówczas opisywana reduta stanowiłaby zabezpieczenie tego brodu, a zarazem drogi biegnącej z Frankfurtu wzdłuż

Odry w stronę Świecka. O tym, że armie ciągnące przez Frankfurt nie ograniczały się do obsadzania miasta, ale stawały na kwaterach w jego pobliżu świadczy przykład obozu w Kunowicach, założonego przez wojska cesarskie w 1635 roku i obsadzonego we wrześniu i październiku tego roku (Spieker 1853, 199). Niestety, w chwili obecnej brak jednoznacznych wskazówek na to, czy i z którym z licznych wydarzeń z czasów wojny trzydziestoletniej związana jest reduta zachowana w pobliżu Świecka.

Ostatnim okresem, z którym można powiązać opisywany obiekt są wojny napoleońskie. W tym czasie wojna zawitała w okolice Frankfurtu nad Odrą dwukrotnie – w 1806 oraz w 1813 roku. Jedynie z drugą datą związane są wzmianki o budowie fortyfikacji, te jednak miały się ograniczać do prowizorycznego zabezpieczenia mostu we Frankfurcie, a także wzniesienia umocnień w oparciu o dawny wał miejski (Seilkopf 1932, 88-90). Znacznie ciekawsze w kontekście opisywanego obiektu w Świecku są informacje na temat manewrów armii pruskiej, które miały miejsce w Kunowicach we wrześniu 1809 roku. Brały w nich udział trzy bataliony grenadierów, dwa regimenty dragonów oraz bateria artylerii konnej. W ramach manewrów nie tylko prowadzono ćwiczenia, ale też budowano szańce, a także mosty. Niestety, niewiele wiadomo o rozległości terenu, na którym prowadzone były manewry, ale sądzić należy, że miały miejsce nie tylko w Kunowicach, gdzie wojska rozłożyły się obozem, ale także nad Odrą, o czym świadczy wzmianka o budowie mostów w ramach ćwiczeń (Reinhard 1858, 300-301). Są też pewne informacje odnośnie szańców wówczas wzniesionych. Na pewno jeden z nich istniał na tzw. Zielonym Wzgórzu, na skraju obecnego osiedla Zielone Wzgórze w Słubicach; wspominał o nim i zidentyfikował go jako pozostałość po manewrach z 1809 roku historyk z pruskiego sztabu generalnego piszący monografię bitwy pod Kunowicami z okazji jej setnej rocznicy (Die Schlacht 1859, 29). Zachowane w berlińskiej Staatsbibliothek ujęcia kartograficzne wykonane na potrzeby mapy, która tę monografię ilustrowała, rejestrują oprócz wspomnianego szańca dwa kolejne, zlokalizowane na południowy wschód od wyżej opisanego, na terenie późniejszego lotniska (dziś słubicka podstrefa Kostrzyńsko-Słubickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej). Pierwszy z szańców, ten na Zielonym Wzgórzu, miał formę pięciobocznej lunety, drugi miał narys zbliżony do rombu, trzeci był czworoboczną redutą, podobną do tej zachowanej w Świecku (SBB PK sygn. DB1.1292o/2 i DB1.1292o/3). Niestety, wspomniane źródło kartograficzne nie pokazuje interesujących nas okolic. Informacje na temat fortyfikacji powstałych w czasie manewrów w 1809 roku uzupełnia tzw. mapa pre-topograficzna Urmesstischblatt (SBB PK sygn. N 729-1903

Frankfurt/O). Niestety, jedynym wydaniem tej ręcznie rysowanej mapy, którym dysponujemy odnośnie okolic Frankfurtu nad Odrą jest to powstałe w 1844 roku⁴. Kartograf je rysujący zarejestrował szaniec na Zielonym Wzgórzu, jeden z szaniców na południowy wschód od niego, a także kolejny w postaci czworobocznej reduty, po drugiej stronie Odry, na obrzeżach Przedmieścia Gubińskiego miasta Frankfurt nad Odrą. Jak widać w czasie manewrów w 1809 roku powstały liczne szaniece, a dwa z nich miały formę czworobocznej reduty, podobnej do tej zachowanej koło Świecka. Niestety, również *Urmessstischblatt* z 1844 roku interesującego nas szaniec nie rejestruje, mimo że ujęcie sięga aż na południe od wsi Świecko. Oczywiście jest też możliwe, że kartograf rysujący tę mapę po prostu obiektu nie zarejestrował,

⁴ Wcześniejsze z 1824 roku jest zachowane, jednak karta dotycząca Frankfurtu jest narysowana jedynie w połowie i prezentuje okolice wsi Kunowice.

jednak fakt ten stawia pod znakiem zapytania datowanie opisywanej reduty na okres 1809 roku.

Jak widać w chwili obecnej trudno jest jednoznacznie określić czas powstania opisywanej reduty. Źródła historyczne nie dostarczają nam odpowiednich do tego danych. Jedynym sposobem jest przeprowadzenie pogłębionych badań terenowych. Powinno się przede wszystkim przeprowadzić poszukiwania przy użyciu wykrywaczy metalu. Wprawdzie nic nie wiadomo o walkach, które miałyby się toczyć o ten obiekt, więc zabytki militarnego pochodzenia nie powinny być liczne, mimo to obiekty metalowe (elementy munduru i wyposażenia, takie jak: guziki, sprzączki czy też haki mundurowe) powinny pomóc w ustaleniu jego czasu powstania. Poza tym istotne byłoby również przeprowadzenie archeologicznych badań sondażowych w celu ustalenia pierwotnej głębokości fosy i profilu wału, a także sprawdzenia, czy obiekt posiadał nietrwałe (drewniane) elementy obronne w rodzaju palisad czy też hiszpańskich kozłów.

MODERN TIMES REDOUBT FROM ŚWIECKO REGION

SUMMARY

In 2003, near the buildings of a terminal of former border-cross in Świecko, they found a well preserved defense feature – quadrilateral redoubt. The feature is similar to a square in shape, with flank of approximately 68m, clear ramparts preceded with a row, and in the corners of the ramparts preserved quadrilateral artillery platforms.

The feature is associated with one of modern times military conflict, which were conducted on this area. Circa 700m further north there are remains of the entanglements from the period of the Seven Years' War, however, any association of the redoubt with this conflict has not been confirmed by the archive cartography. It is little probable that this feature had been constructed in the period of the II and the III Northern War. In reference to the Thirty Years' War there are no remarks in the literature devoted to this conflict on the area of New

March about the fortification of Świecko region. The construction of this feature in this period is probable, due to numerous marches of army forces through Frankfurt, as well as to the besetment of this town. The construction of this defense feature during the Napoleonic Wars is most probable, particularly during the maneuvers of the Prussian army in 1809 which took place in Kunowice. Within this period numerous field fortifications emerged – both in Kunowice, as well as on the area of present Słubice, or at the Gubin Suburb of the town of Frankfurt. The archive cartography confirms the existence of two quadrilateral redoubts emerged during these maneuvers, however, there is no unequivocal source which would confirm the dating of this feature. To make it possible, local examinations of this feature should be conducted.

LITERATURA:

БОГУСЛАВСКИЙ Л.А.

1892 *История Апиеронского полка. 1700-1892*, т. 3, Санкт-Петербург.

DIE SCHLACHT

1859 *Die Schlacht bei Kunersdorf am 12. August 1759*, Berlin, s. 29. Podruczny G.

2010 *Fortyfikacje polowe i obóz warowny wojsk rosyjskich w Kunowicach*, [w:] *Kunersdorf 1759 / Kunowice 2009. Studien zu einer europäischen Legende / Studium pewnej europejskiej legendy*, red. W. Benecke, G. Podruczny, Berlin, s. 73-93.

2011 *Fortyfikacje tzw. Bramy Lubuskiej w okresie nowożytnym*, [w:] *Fortyfikacje w Polsce. Historia – perspektywy ochrony – zagospodarowanie*, red. G. Urbaneck, Pniewo, s. 9-18.

PODRUCZNY G., WRZOSEK J.

2013 *Lost elements. Earthworks of the fortified camp of the Russian Army, from the time of the battle of Kunersdorf in the light of the recent research*, *Archeologia Postmedievale*, nr 14, 2010, s. 65-80.

REINHARD C. VON

1858 *Geschichte des Königlich Preussischen Ersten Garde-Regiments zu Fuss...*, Potsdam.

SCHNEIDER J.

1995 *Vom Exerzierplatz zum Flugplatz*, *Mitteilungen Historischen Verein zu Frankfurt (Oder)*, z. 1, s. 17-26.

SCHWARTZ P.

1899 *Die Neumark während des Dreißigjährigen Kriege*, t. 1, Landsberg an der Warthe.

1902 *Die Neumark während des Dreißigjährigen Kriege*, t. 2, Landsberg an der Warthe.

SEILKOPF K.

1932 *Frankfurt (Oder) als feste Stadt*, Frankfurt (Oder), s. 88-90.

SPIEKER CH.W.

1853 *Geschichte der Stadt Frankfurt an der Oder. Erster Teil: Von der Gründung der Stadt bis zum Königtum der Hohenzollern*, Frankfurt/Oder, s. 235-236.

WRZOSEK J.

2010 *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w sezonie 2009 na polu bitwy pod Kunowicami* [w:] *Kunersdorf 1759 / Kunowice 2009. Studien zu einer europäischen Legende / Studium pewnej europejskiej legendy*, red. W. Benecke, G. Podruczny, Berlin, s. 95-110.